

P. URBAN, *Žena, voda, osmrtnice*

Goranska kiparska radionica Lokve, osn. 1979. u kraju tradicionalne obrade drva, djela nastala u koloniji postavlja u većim goranskim naseljima.

God. 1980. pokrenuta je u Slavonskome Brodu *Akvarelistička kolonija Sava*, a 1981. u Ozlju, u spomen S. Raškaj, *Likovna kolonija akvarela i pastela Slavino proljeće* (djelovala do 1989). *Likovna kolonija Lug* u Samoboru (1983–86) omogućila je studentima zagrebačke Akademije rad u radionici za oblikovanje stakla tvornice stakla Kristal.

Poč. 90-ih god. ponovno se intenzivira osnivanje raznovrsnih kolonija: *Umjetnička kolonija i park skulptura* u Jakovlju, *Kolonija Franjevačkog samostana Cernik* (sa stalnim postavom), *Likovna kolonija Glogovica*, *Umjetnička kolonija Rabra—Vinkovci* i dr.

LIT.: Adresar umetničkih kolonija i vajarskih simpozijuma u Jugoslaviji, Subotica 1986. — B. Duranci, *Umetničke kolonije*, Subotica 1989. V. Fo.

UMJETNIČKI ČASOPISI → ČASOPISI, UMJETNIČKI

UMJETNIČKI PAVILJON, izložbena zgrada u Zagrebu, namijenjena održavanju velikih umjetničkih izložaba, otvorena 15. prosinca 1898. izložbom Hrvatski salon. Poticaj za gradnju dao je 1895. V. Bukovac; njegovim je zauzimanjem sagrađen za Milenijsku izložbu u Budimpešti (1896) poseban hrv. paviljon montažne željezne konstrukcije i po završetku izložbe prenesen u Zagreb na svoju današnju lokaciju. Dogradnja paviljona dovršena je 1898. prema projektu Fellnera i Helmera a izveli su je arhitekt Bergman i poduzeće »Hönigsberg i Deutsch«; klesarske ukrase izradio je I. Franz, a dvije skulpture uz ulaz R. Valdec.

Paviljon zauzima važno mjesto u razvoju hrv. moderne umjetnosti. U njemu se iz godine u godinu (izuzev 1914–20) nižu razne skupne i samostalne izložbe: 1900–01. Društvo hrvatskih umjetnika; 1901. Medović, Iveković i drugovi; 1902. Društvo umjetnosti; 1903–04. E. Vidović; 1908. Savez »Lada«; 1910. Crnčić—Krušlin—Babić; Meštrović—Rački; »Medulić«; 1911–12. G. Jurkić; 1912. Marko Peroš; 1913. Lj. Babić; Međunarodna fotografska izložba; 1914. Međunarodna

grafička izložba. Od 1920. paviljon je mjesto izložaba Proljetnog salona, potom temeljnih umj. skupina moderne hrv. umjetnosti (Grupa trojice, »Zemlja«, Grupa zagrebačkih umjetnika, Grupa hrvatskih umjetnika), monografskih i tematskih kritičkih retrospektiva i drugih važnih likovnih manifestacija.

Organizator izložbenoga programa bio je grad Zagreb do 1954, kada je paviljon postao samostalnom ustanovom.

LIT.: V. Bukovac, *Umjetnički paviljon*, Hrvatska domovina, 1898, 752. — J. Chvala, *Umjetnički paviljon u Zagrebu*, Vjesti Društva inženjera i arhitekta, 1900, 5. — G. Tartalja, *O Umjetničkom paviljonu u Zagrebu*, Narodni list, 1917, 74. — F. Bahovec, *O umjetničkom paviljonu na Tomislavovom trgu*, Gradski namještenik, 1938, 11. — Z. Marković, *Franeš Mihanović*, Zagreb 1954, str. 61, 77–78, 82–83. — 60 godina slikarstva i kiparstva u Hrvatskoj (katalog), Zagreb 1961. — L. Dobronić, *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Zagreb 1983. — V. Zlamalik, *Bela Čikoš Sesija*, Zagreb 1984. V. Fo.

UMJETNOST, list Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije. Izlazio je u Zagrebu 1957/58. Ukupno je izašlo jedanaest brojeva. Gl. su urednici bili F. Baće (brojevi 1–6) i A. Kinert (brojevi 7–11). List je ostvario uspješnu međurepubličku suradnju, a objavljivao je i informacije iz svijeta. Pojedini su brojevi donosili monografske studije o suvremenim umjetnicima (F. Kršinić, G. Stupica, J. Bijelić, A. Motika, M. Konjović, P. Milosavljević, F. Šimunović, L. Ličenoski). U listu su surađivali Z. Kržišnik, A. Vid Mihčić, G. Gamulin, K. Prijatelj, L. Menaše, M. Peić, L. Trifunović, V. Sinobad-Pintarić, R. Putar, B. Vižintin. Ž. Kć.

UNEŠIĆ, selo u blizini Drniša. Na brijegu Velikom Bogočinu ostaci utvrde arhitekture oko velikoga tumula, a nedaleko je i pećina s tragovima naseljavanja iz prapov. doba (ulomci keramike, životinjske kosti). Na sjev. podnožju brijega pronađeni su grobovi bogati prilozima, među kojima se ističu tri srebrne istočnogotske kopče s pozlatom. — Selo se u ispravama spominje od XIV. st. Grobljanska crkva Sv. Jurja jednobrodna je građevina iz prve pol. XV. st., vjerojatno na mjestu starije crkvice. Svod joj je gotički, iznad pročelja ima zvonik na preslicu; prozori i vrata su iz 1688–90. U to je doba s njezine juž. strane dograđena i presvođena kapela, koja je služila za obrede na otvorenome. Oko crkvice je groblje s nadgrobnim pločama i križevima s primitivnim ukrasima u plitku reljefu, radovima domaćih klesara iz XVIII–XIX. st.

LIT.: K. Stosić, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik 1941.

Z. Gu.

URBAN, Pavo, fotograf (Dubrovnik, 1. VIII. 1968 — 6. XII. 1991). Završio pomorsku školu u Dubrovniku, polazio Akademiju dramske umjetnosti u Zagrebu. Poginuo pri snimanju u tijeku srpsko-crnogorskoga napada na Dubrovnik. Jasnim kadriranjem snimao portrete i krajolike: *Molitva za mir—Međugorje*, 1990; *Festa Sv. Vlahu*, 1991; te *Rijeka dubrovačka*, 1990. Tijekom ljeta 1991. nastaju ciklusi *Lava*, *Cigle* i *Konopi*. Dramatičnost ratnih razaranja dokumentira čistim likovnim jezikom: *Žena, voda, osmrtnice*; *Smrt Straduna*; *Čovjek sa psom — Strah*, sve iz 1991. — Samostalne su mu izložbe priređene u Trevisu, Londonu, Düsseldorfu, Bonu, Dubrovniku, Zagrebu, Splitu i Osijeku.

LIT.: Pavo Urban (monografija), Dubrovnik 1992. — A. Maračić, *Pavo Urban—Dubrovnik 1991* (katalog), Zagreb 1993. K. Ma.

URBAN BAVARAC (Urban de Surgge), njem. drvorezbar (XVII. st.). Iz Bavorske dolazi u Dalmaciju, gdje je djelovao između 1636–45. Prema dokumentima izrađivao je rezbarije u Dubrovniku, Lastovu, Kotoru i Hvaru: 1636. radio je na oltaru crkve Gospe od Šunja na Lopudu, 1640/41. na relikvijaru kotorske katedrale, a 1645. na oltaru crkve Sv. Marka u Hvaru. God. 1638. obvezao se da će izraditi drveni tabernakul s devet malih kipova za župnu crkvu u Lastovu. K. Prijatelj smatra da bi U. mogao biti autor reljefa na predeli i uspravnim poljima lopudskoga oltara, zatim reljefno izvedenoga oltara u župnoj crkvi u Jelsi (koji je izvorno mogao biti u crkvi Sv. Marka u Hvaru) i oltara u crkvi Sv. Roka u Vrboskoj na Hvaru.

LIT.: I. Stjepčević, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, VJAH, 1940, str. 21, 83. — C. Fisković, *Ignacije Macanović i njegov krug*, Prilozi—Dalmacija, 1955, str. 257. — K. Prijatelj, *Umjetnost 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb 1956, str. 56. — C. Fisković, *Lastovski spomenici*, Prilozi—Dalmacija, 1966, str. 30. — Isti, *Stilska zakašnjenja na stolnoj crkvi u Kotoru*, ibid., str. 248. — Isti, *Hvarska katedrala*, Split 1975, str. 42, 92. — Horvat—Matejčić—Prijatelj, *Barok*. — K. Prijatelj, *Prijedlog za Urbana Bavarca*, Peristil, 1992–93, 35–36. V. Fo.

URBANIZAM (gradogradnja), planiranje, projektiranje, izgradnja i uređivanje naselja, u proširenom smislu i proučavanje razvitka gradova. Riječ je nastala između 1910–25 (od lat. *urbis*: grad) i danas je u općoj i stručnoj upotrebi gotovo u svim jezicima. Suvremena gradogradnja temelji se na izradi i usvajanju urbanističkoga plana u obliku obaveznog dokumenta. Njegova je zadaća da odredi način upotrebe zemljišta, načine grad-

DUBROVNIK

nje na zemljištu, da uskladi interese korisnika zemljišta s javnim interesom, da uredi promet i da, prostornim sredstvima, osigura stanovnicima što bolje ekološke uvjete života. Ovisno o prostornom obuhvatu, dugoročnosti planske projekcije i cilju koji se planom želi ostvariti, postoji više vrsta urbanističkih planova, od kojih su glavni: generalni urbanistički plan i detaljni urbanistički plan.

Generalni urbanistički plan (GUP) izrađuje se za cijelo gradsko područje odjednom. Radi se u mjerilu 1:10 000 a najvažniji su mu dijelovi: plan namjene površina, zoniranje gustoće izgradnje, stanovanja i radnih mjesta, zoniranje režima načina gradnje, plan glavne prometne mreže i glavne komunalne infrastrukture. Izrađuje se za razdoblje 20–25 godina uz obvezatne povremene revizije. Temeljna mu je svrha dugoročno zacrtati prostorni razvitak cijeloga grada i dati referentni okvir i program za izradu detaljnih urbanističkih planova.

Detaljni urbanistički plan (DUP) donosi se za dio gradskoga područja na kojemu se neposredno predviđaju izgradnja ili drugi pothvati (asanacija, rekonstrukcija i sl.), što se utvrđuje planovima društvenoga i gospodarskog razvoja grada. Izrađuje se u mjerilu 1:1000 i njime se utvrđuju

parcelacija, građevni pravci, regulacijske linije, visine i namjene zgrada, stupanj izgrađenosti i stupanj iskoristivosti čestica, plan mreže lokalnih prometnica, parkirališta, uređenje zelenih površina i mreže lokalne komunalne infrastrukture. Temeljna mu je svrha da odredi uvjete za projektiranje i za izdavanje građevnih dozvola.

U primitivnim su društvima za formiranje naselja bili odlučujući prirodni uvjeti zemljišta; u razvijenijim društvima elementi fizičke geografije ustupaju mjesto antropogeografskim uvjetima, među kojima postaju važniji smještaj na kontaktu regija, konvergencija prometnih puteva, mjesto promjene načina prijevoza i sl. S vremenom jačaju političke i gospodarske funkcije grada, koje postaju odlučujućim čimbenicima razvitka grada. U razvijenim industrijskim društvima uočljiva je pojava urbanih sustava za koje je karakteristična međuzavisnost naselja i gradova, kao i njihova međuovisnost sa širom okolicom.

Budući da je hrvatsko tlo često bilo raskrižjem civilizacija, u pojedinim su se područjima razvili različiti tipovi gradova i urbanizacije. U zemljopisnom se smislu razlikuju gradovi sredozemnoga kulturnoga kruga koji se od Istre preko Primorja i Dalmacije obalom i otočjem rasprostiru na krajnjem

jugu do Dubrovnika, najvišega dosega hrvatskog urbanizma; gradovi srednjoeur. kulturnoga kruga protežu se od Hrvatskoga zagorja i Međimurja do panonskih gradova Slavonije i Srijema. Između ta dva pojasa nastaju gradovi Vojne krajine, planirani i građeni kao gradovi-tvrđave, čuvari hrv. i eur. granice za turskih ratova. U povijesno-stilskom smislu postoje na hrvatskom tlu gradovi iz prapovijesti i antike, takvi o kojima svjedoče arheološke iskopine, ali i oni danas živi u kojima se još osjeća antika, kao npr. Poreč, Zadar, Trogir i Split. Vrlo su brojni gradovi srednjega vijeka te gradovi baroknih obilježja, među kojima je osobito vrijedna pov. jezgra

Varaždina. Postoje i vrijedne urbanističke realizacije iz XIX. st., koje su po koncepciji potpuno na razini tadašnjih svjetskih dostignuća, premda manje brojem i opsegom, te mnoga moderna urbanistička ostvarenja.

Za prapovijesno razdoblje karakteristična su mala utvrđena naselja, većinom ilirskoga, rjeđe keltskog i praslav. podrijetla. U funkcionalnom se smislu gradine mogu svrstati u zbjegove (refugium), središta uže rodovske zajednice (castellum) i središta više rodovskih zajednica (oppidum). Ilir. su gradine najčešće smještene na brežuljcima a njihove su osnove pretežno kružna i ovalna oblika (Pelginja na Krku, Kompolje u Lici), no

RAB

ROVINJ

pojavljaju se i drugačiji oblici: položeni hrptom brijega, poligonalni, često i trokutasti ili trapezoidni (Sušelj kraj Lukara pokraj Knina, Danilo kraj Šibenika). Od nizinskih naselja na *SI* Hrvatske osobita su naselja vučedolske kulture iz kasnoga eneolitika, posebno Vučedol nedaleko od Vukovara (← 3000. do ← 2000); naselje je bilo podijeljeno na dva dijela oko utvrde, sa stambenim zgradama prstenasto uz rub naselja.

Urbanističke tvorevine antičkoga razdoblja na tlu Hrvatske pripadaju rim. ili grč. kulturnom krugu, ali ponajviše je ostataka iz rimskog razdoblja. Izgled i struktura nekadašnjih rimskih gradova mogu se još danas prepoznati u prostornoj organizaciji Zadra, Poreča, Pule i Nina. Posebice se to odnosi na Split, tj. Dioklecijanovu palaču, koja je građena prema načelima rim. urbanizma. Krajem ant. razdoblja naselili su je bjegunci iz razorene Salone (Solin), gl. grada rim. provincije Dalmacije. Pojam grada imao je u Rimljanima još od etrurskih vremena i sakralne značajke. Postojao je čitav kulturni ceremonijal koji je pratio tehničke radove prigodom osnivanja grada. Najprije su određene strane svijeta i povučene dvije međusobno okomite osi, čime su bili određeni pravci dviju glavnih ulica — *cardo* (via *cardinalis*) i *decumanusa* (via *decumana*). Prostor između tih dviju glavnih ulica podijelio bi se u blokove (*insulae*). Na križanju *cardo* i *decumanusa* nalazio se glavni trg (*forum*), koji je bio ograđen trijemovima, katkada na kat, i javnim zgradama. U dnu *forum*a, često u osi *decumanusa*, nalazio se nerijetko povišen prostor (*capitolium*) na kojemu se dizao hram glavnome božanstvu grada. Oko *forum*a su bile javne zgrade, tržnica i različite trgovine, što se danas može vidjeti na *forumu* u Zadru. Od ostalih javnih zgrada važnu su ulogu u životu grada imali teatar, arena, stadion, palestra i terme. Rimljani su razvili i teoriju urbanizma ali i praktične urbanističke normative. U Dalmaciji, *S* Italiji i u nekim područjima Galije sustav *cardo* i *decumanusa* protezao je podjelu zemljišta i izvan grada (*centuriatio*), kojoj

se trgovci i danas mogu uočiti u strukturi agrara (okolica Staroga Grada, Stona, Pule, Zadra, Solina, Poreča).

Propašću Zapadnog Rimskog Carstva započeo je snažan proces dezurbanizacije; antički su gradovi opustjeli a neki su prestali postojati, npr. Salona, Andautonia (Šćitarjevo kraj Zagreba). Plemensko društveno uređenje ranoga sr. vijeka i povratak na prirodno gospodarstvo nije pogodovalo razvitku gradova. Tek ponovnim uspostavljanjem robne proizvodnje i trgovine u doba razvijenoga feudalizma osnivaju se *komune* ili *municipiji*, koje kraljevi najčešće izdašno pomažu, tako da u Europi tijekom zrelog i kasnoga srednjeg vijeka gradovi doživljavaju snažan procvat. Na većem dijelu današnje Hrvatske takav se razvitak javlja s izvjesnim zakašnjenjem; u središnjim pak područjima nekadašnje Kraljevine Hrvatske (Bosni) bio je naglo prekinut i turskim osvajanjima. Za srednji je vijek značajan spontani rast gradova koji poprimaju slikovite nepravilne tlocrte prilagođene oblicima tla, s gusto stisnutim kućama unutar zidina, ali katkada i sa znatnijim zelenim površinama unutar grada, uglavnom povrtnjaka, pretežito uz utvrde s unutarnje strane. Na taj su se način deformirali i tlocrti onih gradova koji potječu iz rim. razdoblja i koji su prvotno imali pravilnu osnovu, kao npr. u Zadru i Ninu. Novoosnovani su gradovi bili građeni na pravilnom tlocrtu ortogonalne mreže ulica, s podjelom čestica u pravilne blokove, kao npr. Ston i Mali Ston na poluo-toku Pelješcu s poč. XIV. st. ili Pag, osnovan sred. XV. st. Najvažnije su javne zgrade bile katedrala, potom vijećnica, kapetanova i kneževa palača, tržnica, žitnica, katkada bolnica, komunalna cisterna, javna česma i sl. Srednjovj. su gradovi bili redovito opasani zidinama, ojačanim kruništim na vrhu i, osobito na uglovima, kulama četvrtasta ili polukružna oblika. Gradovi su imali jedna ili nekoliko gradskih vrata; kroz njih se ulazilo preko pokretnoga mosta spuštjenoga lancima iznad jarka s vodom ili suhih

opkopa. Neki su hrv. gradovi do danas očuvali svoje utvrde, npr. Dubrovnik, no one se mogu vidjeti i u Zadru, Ninu, Korčuli, Hvaru, Rabu i oko svih starih gradova Istre (Grožnjan, Vodnjan, Žminj, Roč, Hum, Buje) kao i oko napuštenoga Dvigrada. Na priobalju, od Istre do Boke kotorske, srednjovj. gradovi imaju tipičan mediteranski, južneur. značaj. Zbijeni su, uskih uličica, katkada položenih na strmim terenima, s kućama pokrivenim kupom kanalicom ili tesanim kamenim pločama. Danas su značajke toga urbanizma očuvane u Rovinju, Motovunu, Grožnjanu, Gornjim Mošćenicama, Bakru, Šibeniku, Splitu i posebice u Dubrovniku. Jadranski gradovi imaju zarana snažno razvijenu samoupravu, a posebno mjesto pripada Dubrovniku, koji već 1272. ima uzoran statut s odredbama o načinu građenja. Premda u današnjem gradu Dubrovniku veći dio njegova građevnog fonda pripada XVII. i XVIII. st., gradski tlocrt odaje izraziti pečat srednjovj. urbanizma a unutar njega mogu se razlikovati stariji, manje pravilni dijelovi i noviji, izrazito pravilni (četvrt Prijeke). Gradovi u kopnenom dijelu Hrvatske morfološki pripadaju tipu vrlo raširenog u sr. Europi. U pov. jezgama prevladava u arhitekturi srednjoeur. barok ali su mnogi tlorisi gradova očuvali još srednjovj. obilježja. Cijela povijesna jezgra Zagreba, koja se sastoji od Gornjega grada (Gradec) i Kaptola i danas još odražava nekadašnje dvojno prodrijetlo grada: Gradec, feudalni a poslije kraljevski grad i slobodna komuna, i Kaptol, naselje podložnika kaptola zagrebačke nadbiskupije. Tlocrt zagrebačkoga Gornjega grada veoma je blizak onome u srednjem vijeku, premda ima netipičnu širinu ulica. Pov. jezgra Varaždina svojim pretežito pravilnim sustavom ulica tipičan je srednjovj. grad, što je pogotovo vidljivo u načinu priključivanja ulica na trgove i proširenja. U Samoboru je očuvan oblik trga-ulice, vrlo čest u eur. gradovima, koji nastaje kada se trg formira oko produžetka vanjske ceste kroz grad. Primjer je srednjovj. urbanizma u Slavoniji pov. središte Požege.

Hrvatski je urbanizam ostavio tragova i izvan današnje hrvatske države, u srednjovj. hrvatskoj Bosni i Hercegovini prije tur. osvajanja. Tu su se gradovi već zarana počeli razvijati i već su od XIII. st. postojala razmjerno jaka gospodarska središta. Jajce je poč. XIV. st. osnovao veliki vojvoda i herceg splitski Hrvoje Vukčić Hrvatinić. Važno je središte bio i Počitelj. Bos. su srednjovj. gradovi vjerojatno sličili ostalim srednjovj. gradovima u Europi, ali je taj razvitak bio naglo prekinut turskim osvajanjem te oni vrlo brzo dobivaju orijentalna obilježja. Danas se još neki tragovi urbanizma iz predturskoga doba mogu nazrijeti u Jajcu.

Razdoblje renesanse donosi potpuno nova shvaćanja o gradnji gradova koji u većini slučajeva zadržavaju temeljnu srednjovj. strukturu, ali se unutar nje javljaju nova prostorna rješenja kao što su geometrijski trg, široke pravilne ulice, monumentalna stubišta, ukrasne fontane i javni spomenici. Ponovno se nakon rimske antike javlja teorija urbanizma koja se najbolje ogleda u raspravama o idealnom gradu (Filarete, Scamozzi, Dürer, Leonardo da Vinci). Zamisao idealnoga grada u uskoj je vezi s vojnim inženjerstvom i novim sustavom obrambenih zidina. Gradske su utvrde promijenile izgled od XVI. st. zbog upotrebe topništva. Visoki zid s kruništem zamjenjuju masivni nasipi od kamena ili zemlje ili od kamene obloge ispunjene nabijenom zemljom, a kule dobivaju izgled poligonalnih bastiona koji služe kao platforme za topove. Projekt takvih utvrda usavršio je franc. vj. arhitekt Vauban. Takve su utvrde u Hrvatskoj djelomično očuvane u Splitu, Zadru, Pulu, Karlovcu i Varaždinu. Teoretičar urbanizma bio je i Hrvat Franjo Petrić (Franciscus Petricius), autor djela »Sretni grad« (Venecija, 1553). Za povijest urbanizma najvažnije su realizacije vojni gradovi za obranu granice, građeni prema renesansnim Scamozzijevim načelima. Tu se posebice ističe Karlovac, što ga je osnovao nadvojvoda Karlo 1579—83; građen je u obliku šesterostrane zvijezde koju čine široki zemljani bedemi i opkopi (šancvi), dok je sam grad unutar bedema oblikovan ortogonalnim sustavom ulica dijeleći ga u pravilne blokove. Središnji neizgrađeni blok služio je kao prostorni trg i kao zborna mjesto. Na sličnim je načelima građen i Bjelovar, samo što njegovi opkopi nisu očuvani. Mnogi su gradovi u to vrijeme svoje utvrde preuređivali prema suvremenim načelima, npr. Zadar, Slavonski Brod, Osijek, Petrovaradin. Dio Osijeka zvan Tvrđa, građen na obali Drave u obliku četverostrane poluzvijezde pretežito u XVII. st., izrazit je primjer vojnoga grada. U razdoblju 1690—1890. Tvrđa je postupnom transformacijom, od srednjovj. tvrđave iz predturskog razdoblja s izrazito nepravilnim rasporedom ulica, poprimila izgled renesansnoga vojnoga grada s klasicističko-baroknom arhitekturom. U razdoblju renesanse i baroka provode se djelomični zahvati unutar gradova. Izravnavaju se i šire ulice, preoblikuju postojeći ili

MOTOVUN

stvaraju novi pravilni trgoi, grade se javne zgrade i patricijske palače. Varaždin dobiva izgled baroknoga grada tijekom XVIII. st., a vanjski se obrambeni zidovi ruše 1807. Na dijelu zasutih opkopa izgrađene su nove široke ulice po uzoru na takve pothvate u Beču i Parizu u XIX. st. U jadranskome se području proširuju gradovi Pula, Piran, Poreč, Rovinj, Split. Nekada hrvatski grad Petrovaradin, izgrađen već u XII. st. kao tvrđava, dobiva između 1754—66. pravilan tlocrt ulica.

Razvitak gradova uvjetovan pojavom industrije može se u Hrvatskoj pratiti tek u drugoj pol. XIX. st. Sve do 1850. gradovi su maleni i većim su dijelom zadržali svoja srednjovj. obilježja. Potkraj XIX. st. neki se gradovi počinju jače razvijati pa se postupno javljaju i sve jače migracije stanovništva iz ruralnih područja prema gradovima. Hrvatska je 1921. imala manje od 20% gradskoga stanovništva, a 1991. god. 46%. Zagreb se počinje brže razvijati nakon izgradnje tzv. Južne željeznice (Maribor—Zidani Most—Zagreb—Sisak) 1862. U morfološkom pogledu, temeljne su značajke urbanizma od sred. XIX. st.: proširenje ulica, gradnja novih četvrti u ortogonalnom ili koncentričnom tlocrtnom sustavu, proboj prometnica kroz starije dijelove grada, ispravljanje krivudavih ulica pomoću novozadanih regulacijskih linija i građevnih pravaca, uređivanje pravilnih trgova. Kuće se grade u blokovima s unutrašnjim dvorištima koja se sve više popunjuju spremištima, radionicama i dvorišnim stambenim zgradama. Jedno je od općih obilježja svih većih gradova toga razdoblja i pojava velikih predgrada, veoma različita izgleda i kakvoće. I dok se u mnogim gradovima uspjelo dosegnuti visoke urbanističke vrijednosti, periferni su radničke četvrti ostale više ili manje prepuštene stihijskom razvitku. Trgovački manje privlačni stari dijelovi gradova propadaju i pretvaraju se u prenapučene sirotinjske četvrti ili su prepušteni nesmiljenoj modernizaciji. — U drugoj pol. XIX. st. i u XX. st. do II. svj. r. u Hrvatskoj je ostvareno više istaknutih urbanističkih pothvata. U Zagrebu su 1812. uređeni parkovi Rokov perivoj, Tuškanac, Zelengaj, Strossmayerovo

»SPLIT 3«

šetalište, a 1843. Vrazovo šetalište i park Maksimir. Zamisao za realizaciju parka Maksimira dao je nadbiskup Maksimilijan Vrhovac, a ostvaren je za nadbiskupa Jurja Haulika. Maksimir je prvi park u sr. Europi stvoren s namjerom da bude javnim parkom. Među najljepšim je urbanističkim ostvarenjima u Hrvatskoj sklop zelenih trgova i parkova u Zagrebu: Zrinjski trg i Strossmayerov trg (1873) te Botanički vrt (1890, gradonačelnik Heinzel i vrtlar Durhanek). Oni su poslije upotpunjeni Tomislavovim trgom, Marulićevim trgom i Kazališnim trgom po zamisli M. Lenucija, koji je bio gradski inženjer 1882–1912. Lenuci je dao pečat Zagrebu na prijelazu stoljeća, najprije regulatornom osnovom iz 1889, a potom nizom realizacija, npr. stambenih područja na sjevernim obroncima (Nazorova ul. 1906, Jurjevska, Tuškanac, Cmrok i Pantovčak 1907. i dr.). U Donjem je gradu Lenuci realizirao Zvonimirovu ul., činovničko naselje Peščenicu (1912), regulaciju Ilice (1907) i Jelačićeva trga s okolicom (1904); u području staroga grada Jezuitski trg na Gornjem gradu (1908), sjev. dio grada između Nove vesi i ulice Medveščak (1906), koja je zasigurno i danas najljepša zagrebačka ulica. Lenuci još primjenjuje urbanizam XIX. st. ali s mnogo istančana osjećaja za suvremeni prostor i kompoziciju te ga izvrsno prilagođuje novim potrebama. Groblje Mirogoj, koje je monumentalnim arkadama ogradio arhitekt H. Bollé, otvoreno 1876, među najljepšim je grobljima toga doba u Europi. — Prije II. svj. r. J. Seissel izradio je regulacijski plan novoga dijela Osijeka. U gradu se posebno ističe veličanstveni sklop parka koji se proteže od grada do Tvrdje. U Zagrebu se između dva svj. r., prema vrlo sređenoj regulaciji s osobitom pozornošću izgrađuje istočni dio grada, ali još uvijek na zasadama klasicizma (područje ist. od Draškovićeve ul., Trg hrvatskih velikana, dijelovi s obje strane Zvonimirove ul. i novi park Krešimirov trg).

Trogiranin J. Slade radi 1883. urbanistički plan za Nikšić u Crnoj Gori po narudžbi Nikole I, s koncentričnim tlocrtom koji je potpuno ostvaren i poslije zaštićen kao pov. cjelina. Slade se istaknuo i projektom ceste Kotor—Cetinje (1878), za ono doba velikim građevnim pothvatom.

U Splitu su već krajem XIX. st. poduzete veće urbanističke regulacije u tada novim dijelovima grada, izvan stare povijesne jezgre, među kojima se posebice ističe monumentalna kompozicija Prokurativa u obliku pravokutne potkove koja se otvara prema gradskoj luci (pripisuje se arhitektu Vicku Marinoviću). To je vrijeme jačega razvitka i drugih većih hrv. gradova, Rijeke i Pule, koji poprimaju značajke eklektičkoga urbanizma. U Dubrovniku se izvan pov. jezgre do II. svj. r. grade pretežito vile (na Pločama i prema Gružu) skladnih proporcija i s mnogo nasada raslinja.

God. 1913. utemeljeni su *Međunarodna federacija za stanovanje i urbanizam* i *Međunarodni savez gradova*, koji počinju sustavno proučavati promet, gospodarske probleme gradova, političko-društvena pitanja i problem nedostatka zelenih površina. Nakon II. svj. r. u Hrvatskoj se prihvaćaju načela novoga funkcionalističkog urbanizma koja su se pojavila u Europi u razdoblju između dva rata, a formulirana su u čuvenoj Atenskoj povelji koju je donio Congrès International d' Architecture Moderne (CIAM) na svojem četvrtom kongresu 1933 (na kojem iz Hrvatske sudjeluju V. Antolić i E. Weismann). Ta su načela nadahnuta humanim i socijalnim potrebama s ciljem da se svim društvenim slojevima osigura zdravo stanovanje s dovoljno zraka, sunca i svjetla, a pješaku vlastite pješačke površine za zadržavanje i kretanje.

Veliki zamah urbanizma nakon II. svj. r. počeo je s poslijeratnom obnovom, ali još više s industrijalizacijom zemlje i naglim ubrzanjem migracija prema gradovima. Izrađuju se prve direktivne i regulatorne osnove gradova odnosno generalni urbanistički planovi (1947. Zagreba, Križevaca, Čakovca; 1948. Siska, Slavonskoga Broda, Karlovca, Rijeke-Sušaka, Makarske; 1949. Novske, Zadra; 1951. Splita, Šibenika) opremljeni cjelovitim analitičkim studijama. Istodobno počinje izgradnja čitavih novih naselja; u Zagrebu je posebice napor bio usmjeren prema jugu. Planira se Novi Zagreb na desnoj obali Save čime se, nasuprot postojećoj izduženosti grada u smjeru istok—zapad, nastojalo formirati novu osovinu gradskih središta u produžetku Tomislavova trga, *I* od željezničke pruge. Proširenje Splita prema *II* zanimljivo je rješenje utemeljeno na zamisli pješačkih ulica usporednih s decumanusom Dioklecijanove palače (Split III). Nova su naselja izgrađena i u Rijeci, *SZ* i *II*, te u Puli, Zadru, Šibeniku, Dubrovniku, Varaždinu, Osijeku i Sisku. — Pri obnovi starih pov. gradskih središta, ističe se obnova staroga središta Zadra, na poluotoku (srušenoga u II. svj. r.). Projektom obnove (B. Milić) rekonstruiran je antički tlocrt grada, dok novo građene zgrade imaju značajke suvremenoga arhitektonskog izraza.

LIT.: Gf. Szabo. Knjiga o starom Zagrebu, Zagreb 1931–32. — A. Fleischmann, Razvitak Zagreba od najstarijih vremena do danas, Zagreb 1932. — P. Knoll, Urbanizam s osobitim obzirom na stari Zagreb, Književnik, 1930, 5. — M. Prelog, Poreč, grad i spomenici, Beograd 1957. — L. Beritić, Urbanistički razvitak Dubrovnika, Zagreb 1958. — N. Duboković, O građevinskom razvoju grada Hvara polovinom XV. st., Prilozi—Dalmacija, 1960. — Stari planovi Zagreba, Zagreb 1961. — L. Beritić, Urbanizam dubrovačkih luka, Pomorski zbornik, 1962, 1–2. — Isti, Problemi zaštite i spasavanje urbanističkih cjelina i utvrda na području bivše Dubrovačke republike, Zbornik zaštite spomenika kulture (Beograd), 1963, 14. — R. Ivančević, Odnos antiknog i srednjovjekovnog rastera Poreča, Peristil, 1963–64, 6–7. — Isti, Model srednjovjekovnog Gračiča, Peristil, 1965–66, 8–9. — S. Muljačić, Urbanistički razvitak Splita i regulacioni planovi od početka XIX. st.

do 1944. god., Urbs, 1966, 6. — T. Marasović, Kratak pregled razvitka Splita od najstarijih naselja do kraja XVIII. st., ibid. — G. Gamulin, Umjetničko oblikovanje gradova ili problem »gradskog pejzaža«, ŽU, 1967, 5. — A. Pasinović, Prostorni krug Jadrana, ibid. — Ž. Domljan, Programске i metodološke pretpostavke u prostornoj koncepciji jadranskog područja, ibid. — E. Franković, Urbanizam na Jadranu danas, ibid. — Isti, Grad kao agregat, ŽU, 1969, 10. — Split 3, Split 1969. — S. Muljačić, Izgradnja Splita 1944—69, Urbs, 1969, 8. — Ž. Domljan, Poslijeratna arhitektura u Hrvatskoj, ŽU, 1969, 10. — L. Beritić, Utvrđenja i regulacioni plan Cavtata, Anali—Dubrovnik, 1970. — T. Marasović, Metodološki postupak revitalizacije historijskih gradskih centara, Urbs, 1970. — A. Ramljak, Nova konstrukcija gradova i država, Zagreb 1971. — M. Prelog, Dubrovački statut i izgradnja grada (1272—1972), Peristil, 1971—72. — I. Babić, Urbanističko-konzervatorska problematika Šibenika, Mogućnosti, 1972, 4. — C. Fisković, Urbanističko usavršavanje Korčule Kanaveličeva vremena, Mogućnosti, 1972, 2. — M. Prelog, Prostor—vrijeme, Zagreb 1973. — Ž. Čorak, Stil i karakter suvremenih zahvata u jadranski prostor, ŽU, 1971, 14. — N. Duboković, Urbanistički i građevinski raster Staroga Grada, Prilozi povijesti otoka Hvara, 1974, 4. — M. Prelog, Grad kao umjetničko djelo, ŽU, 1975, 22—23. — V. Bedenko, Križevci, urbanistički razvoj, Glasilo Arhitektonskog fakulteta, 1975, 3. — V. Franolić, Urbanistički problemi Zagreba kao velegrada, Zagreb 1976. — M. Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976. — I. Babić, Problemi zaštite povijesne jezgre Trogira, Arhitektura, 1977, 160—161. — A. Horvat, Osvrt na urbanističku koncepciju jezgre Križevaca, Bulletin JAZU, 1978, 45—46. — M. Prelog, Urbanistički razvoj Dubrovnika, Peristil 1978. — E. Franković, Uloga H. Bolléa u urbanističkom planiranju Zagreba, ŽU, 1978, 26—27. — Z. Kolacio, Vizije i ostvarenja, Zagreb 1978. — A. Marinović-Uzelac, Socijalni prostor grada, Zagreb 1978. — Karlovac 1579—1979 (zbornik), Karlovac 1979. — M. Planić-Lončarić, Planirana izgradnja na području dubrovačke republike, Zagreb 1980. — M. Vresk, Osnove urbane geografije, Zagreb 1980. — D. Kečkemet, Grad za čovjeka, Zagreb 1981. — M. Suić, Zadar u starom vijeku, Zadar 1981. — B. Tadić, Rovinj, razvoj naselja, Zagreb 1982. — G. Gamulin, Pomak u funkciji, Arhitektura, 1982, 182—183. — D. Milas, Makarsko primorje i prostorno urbanistički planovi, Acta Biocovica, 1983, 2. — I. Babić, Prostor između Trogira i Splita, Trogir 1984. — N. Vekarić, Pelješka naselja u 14. stoljeću, Zagreb 1984. — Koprivnica, grad i spomenici, Zagreb 1986. — L. Dobronić, Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas, Zagreb 1986. — I. Šimunović, Grad u regiji, Split 1986. — E. Franković, Urbanističko planiranje Zagreba od 1945—1985, Radovi IPU, 1986, 9. — A. Marinović-Uzelac, Naselja, gradovi, prostori, Zagreb 1986. — M. Planić-Lončarić, Organizacija prostora — urbanizam, u katalogu: Zlatno doba Dubrovnika, Zagreb 1987. — R. Supek, Grad po mjeri čovjeka, Zagreb 1987. — Urbanistički institut SR Hrvatske 1947—1987, Zagreb 1988. — A. Mohorović, Prilog poznavanju antičkog urbanog sloja grada Krka, Zagreb 1988. — R. Matejčić, Kako čitati grad. Rijeka jučer, danas, sutra, Rijeka 1988. — D. Sejaragić, Kvaliteta života i nova stambena naselja, Zagreb 1988. — E. Franković, Urbanističko planiranje u Hrvatskoj na mijeni stoljeća, Peristil, 1988—89, 31—32. — I. Maroević, Povijesni grad kao dokument, Radovi IPU, 1989, 12—13. — V. Bedenko, Zagrebački Gradec, Zagreb 1989. — A. Marinović-Uzelac, Teorija namjene površina u urbanizmu, Zagreb 1989. — M. Prelog, Djela, I, Zagreb 1989. — M. Planić-Lončarić, Ceste, ulice i trgovci srednjovjekovnog Dubrovnika, Prilozi—Dalmacija, 1990. — A. Mutnjaković, Ranorenesansni grad, Zagreb 1991. — L. Dobronić, Biskupski i kaptolski Zagreb, Zagreb 1991. — Ista, Slobodni kraljevski grad Zagreb, Zagreb 1992. — A. Mohorović, Graditeljstvo u Hrvatskoj, Zagreb 1992. — UTH—Križevci. — S. Knežević, Zrinjevac 1873—1993, Zagreb 1993. — B. Milić, Razvoj grada kroz stoljeća, I, Prapovijest—Antika, Zagreb 1994. — F. Gotovac, Izazov prostora, Split 1995. — B. Kalogjera, Korčula, portret jednog grada na istočnom Jadranu, Korčula 1995. — B. Milić, Razvoj grada kroz stoljeća, Srednji vijek, Zagreb 1995. — S. Knežević, Zagrebačka zelena potkova, Zagreb 1996. — A. M. U.

URBS, časopis Urbanističkoga zavoda Dalmacije u Splitu. God. 1957—77. izašlo je 9 svezaka, pretežno tematskih (urbanizam pov. ambijena, Dioklecijanov palača, urbanističko i prostorno planiranje u Dalmaciji, urbanizam i izgradnja Splita, rad Urbanističkoga zavoda Dalmacije u Splitu). Prva 4 broja uredili su T. Marasović, B. Pervan i Dragutin Sumić, 6—11. broja redakcijski odbor, a brojevi 5 i 10 nisu objavljeni. — Dr. Ma.

UREMOVIĆ, Željko, slikar (Vinkovci, 21. XI. 1957). Diplomirao na Akademiji u Zagrebu 1982 (R. Goldoni). Slika zagasitim koloritom naglašavajući narativnu strukturu prizora na način postmodernističkoga slikarstva (ciklusi *Vidici*, 1987; *Obojeni prostor*, 1988; *Lauriana*, 1993). Posebnu skupinu tvore radovi s temama iz sakralnoga života (*Evandjelje po Ivanu*, 1991). Bavi se lik. pedagogijom. — Samostalno izlagao u Karlovcu, Zagrebu, Vinkovcima, Karlsruheu, Haagu, Puntu, Vrbniku, Rotterdamu, Münchenu, Cannesu i Đakovu.

LIT.: J. Depolo, Željko Uremović (katalog), Vinkovci 1986. — D. Grubić, Željko Uremović (katalog), Zagreb 1987. — M. Krahlik-Uremović, Željko Uremović (katalog), Đakovo 1994. — K. Ma.

USKOKOVIĆ, Jelena, povjesničarka umjetnosti (Beograd, 31. V. 1929). Diplomirala je na Filozofskome fakultetu u Zagrebu 1958, magistrirala na University of Rochester u SAD 1962. te doktorirala u Zagrebu 1980 (*Slikarstvo Mirka Račkog*). Od 1966. kustosica, od 1978. muzejska savjetnica u Modernoj galeriji u Zagrebu. Piše kritike, predgovore u katalozima, studije i monografije o hrv. umjetnicima XX. stoljeća. Posebno je istraživala hrvatsku lik. modernu.

BIBL.: Mirko Rački (katalog), Zagreb 1970; Miljenko Stančić (katalog), Zagreb 1970; Vasilije Jordan (katalog), Zagreb 1972; Ljubo Babić (katalog), Zagreb 1975; Nikola Reiser, Zagreb 1975; Slava Raškaj i secesija, 15 dana, 1977, 8; Povratak nestalih slika. O sudbini umjetnina izgubljenih prije više od pola stoljeća, ibid., 1977, 3; Simbolizam u slikarstvu Mirka Račkog, ibid., 1978, 1—2; Frano Šimunović (katalog), Zagreb 1978; Mirko Rački, Zagreb 1979; Monumentalizam kao struja hrvatske moderne i Mirko Rački, ŽU, 1980, 29—30; Meštovićeve skulpture u javnim prostorima jednog američkog sveučilišta, 15 dana, 1983, 6; Osamdeset godina Moderne galerije u Zagrebu, ibid., 1985, 8; Kratka kronika

posthumne sudbine Josipa Račića, u katalogu: Josip Račić, Miroslav Kraljević, Zagreb 1985; O nekim aspektima Račićeva mogućeg likovnog iskustva u Münchenu, Bulletin JAZU, 1986, 1; Fernkornova djela u Zagrebu, u katalogu: Ban na trgu 1866—1947—1990, Zagreb 1990; Ksenija Kantoci, Zagreb 1990; Meštovićeve skulpture u zbirci Sveučilišta u Syracusi (SAD), Radovi IPU, 1992, 16. — Ž. Sa.

UTIŠENOVIĆ, Đuko (Utješenić, Juraj), dubrovački klesar (XV. st.). God. 1417. prima ga u sedmogodišnji nauk dubrovački klesar Hranislav. Nakon oštećenja Kneževa dvora izrađuje 1440—43. s R. Grubačevićem (s kojim stalno surađuje), a pod vodstvom Onofrija di Giordana della Cave, stupove s kapitelima i završne vijence pročelja te različite kamene ukrase zidnih ormara, kamina i dr. u unutrašnjosti dvora. God. 1444. izvodi s Grubačevićem ukrasne dijelove gradskoga zvonika, 1446. kamene ukrase na kući kneza u Slanome, a 1449. lukove, vijence i sjedala s naslonima na kamenome mostu pod gradskim vratima Ploče. Ističe se njegov udio na izradbi prvoga krila gotičkoga klaustra u samostanu dominikanaca u Dubrovniku. S Grubačevićem je klesao ukrasne dijelove mnogih dubrovačkih građevina, tako 1448. na palačama S. Nenkovica, D. Gučetića i I. Sorkočevića, 1452. vrata, biforu i ostale gotičke prozore i grbove na kući I. Lukarevića, a 1454—55. ukrase na palači V. Bunića. — U. je bio jedan od najaktivnijih i najtraženijih dubrovačkih klesara; njegovi se radovi prilagođuju gotičko-renesansnome stilu u kojemu su građene javne i privatne zgrade onoga doba.

LIT.: C. Fisković, Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku, Zagreb 1947, str. 42, 87, 108, 121—122. — D. Kt.

UVODIĆ, Andeo, slikar, grafičar i karikaturist (Split, 2. X. 1881—6. II. 1942). Školovao se u Splitu i Beču. Glavne su teme njegovih slikarskih i grafičkih radova dalm. gradovi. Izdao je mape bakropisa *Dalmacija* (1982) i *Klasični spomenici Splita* (1934) te mape karikatura *Hrvatski umjetnici i Split u karikaturi* (obje 1922). Pisao je lik. kritike i članke iz područja povijesti umjetnosti. Samostalno izlagao u Splitu, Zagrebu, Beogradu, Sarajevu i Londonu.

BIBL.: Juraj Čulinović, Split 1933; Andrija Medulić nazvan Schiavone, Split 1934. — R.

UZDOLJE, selo J od Knina. Na brijegu Rudeč nalaze se ostaci prapov. gradinskoga naselja. Na brežuljku Vedropolje pronađen je rim. natpis iz doba cara Trajana, a kod Čenića kuća natpis koji govori o prostornom razgraničenju XI. rim. legije stacionirane u Burnumu. — Na seoskome groblju nalaze se ostaci jednobrodne ranosrednjov. crkve s polukružnom apsidom. Crkva je izvana ojačana naknadno zidanim potpornjima (rad Ivana i Luke Hrelića iz XV. st.), a iznutra raščlanjena lezenama. Uz nju se vezuju ulomci crkv. kamenoga namještaja i arhit. elemenata s dijelovima natpisa i karakterističnim predromaničkim ukrasom, pronađenim na tome i nekim obližnjim položajima. Najvažniji su dijelovi grede i zabata oltarne pregrade s natpisom koji kazuje da je crkvu podigao hrv. knez Mucimir 895. Na groblju, oko ostataka crkve Sv. Luke, nalazi se veći broj stećaka.

LIT.: F. Radić, Ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina s pisanom uspomenu hrvatskog kneza Mutimira, SHP, 1895, 2. — L. Marun, Ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenu hrvatskog kneza Mutimira, ibid., 1927, 3—4. — Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930. — M. Zaninović, Kninsko područje u antici, Arheološki radovi i rasprave, 1974, 7. — S. Gunjača, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, III, Zagreb 1975. — M. Zaninović, Prata legionis u Kosovu polju kod Knina, Opuscula archaeologica, X, Zagreb 1985. — T. Marasović, Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split 1994. — Z. Gu.

UZELAC, Marijan, arhitekt i stručni pisac (Zagreb, 26. X. 1937). Studij arhitekture završio u Zagrebu 1962 (D. Galić), 1969—72. pohađao Majstorsku radionicu D. Galića. Autor je projekata za dječji vrtić u Poreču (1974), stambeno-poslovnih zgrada u Dubravi u Zagrebu (1978) i u Slavonskome Brodu (1979), te dječjega vrtića i osnovne škole u Zaboku (1980). Sudjelovao na natječajima za rješenje središta Zagreba (III. nagrada, 1969, s H. Auf-Franić, V. Richterom), hotelsko-turističko naselje Ubaš-Tunerica u Istri (II. nagrada, 1970) te za arhitektonsko-urbanističko rješenje središta južnoga Zagreba (IV. nagrada, 1972). Od 1981. posvećuje se pisanju o problemima arhitektonskoga i urbanističkoga planiranja.

BIBL.: Suvremena arhitektura između ekonomskog pragmatizma i elitističkog artizma, Arhitektura, 1982, 182—183; Arhitektura tehnokracije i mogućnosti alternative, Kulturni radnik, 1983, 1; Ulomci, utopija i postmoderni uresi, Naše teme, 1987, 1—3; Sjaj i bijeda arhitekture, ČIP, 1989, 4, 5, 6, 7—8. — J. M. M.

UZELAC, Milivoj, slikar, grafičar i ilustrator (Mostar, 23. VII. 1897—Cotignac, Francuska, 6. VI. 1977). Slikati počinje u banjolučkoj gimnaziji, gdje druguje s V. Gecanom. Nakon preseljenja u Zagreb (1912) polazi slikarsku školu T. Krizmana. God. 1913/14. pohađa Privremenu visoku školu za umjetnost i umjetni obrt u klasi O. Ivekovića. Kao vojni